

BATILILAŞMA SÜRECİNDE TÜRK BARINMA KÜLTÜRÜNDEKİ DEĞİŞİM VE KONUTTAKİ YANSIMALARI

DEMİRARSLAN, Deniz*
TÜRKİYE/TURÇIYA

ÖZET

İnsan, mekân ve kültür kavramları arasındaki ilişkileri ve değişimleri incelemek; insanın iç dünyasını yansıttığı konut mekânında bu ilişkilerin kaynağını saptamak, konut mekânında günümüz yaşantısının ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilen bir düzeye eriştirmek tasarımcı, uygulamacı ve konuyla ilgili diğer kişiler kadar, millî mimarimizin korunması için Türk insanı açısından da önem taşımaktadır.

Bu çalışma 19. yüzyılın ve 20. yüzyılının başlarında Osmanlı sarayları ve konutlarında eşya ve mobilya kullanımlarındaki değişimlerin iç mekâna etkilerini irdelemektedir. Batılılaşma hareketlerinin görüldüğü bu süreçte ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehri İstanbul'da genel bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Osmanlının günlük yaşamda kullandığı eşya ve mobilyalardaki dönüşümün nasıl ortaya çıktığı, Osmanlı'nın Batılı anlamda eşya ve mobilya kullanımını neden seçtiği, bu dönüşümün insanlara nasıl sunulduğu ve algılandığı araştırılmış, sonuçta saray ve çevresinden başlayarak konut yaşamına yansıyan tüm bu yaşanan değişimlerin konut planlamalarını nasıl etkilediği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, geleneksel konut, mobilya, eşya, Osmanlı saray mobilyası.

ABSTRACT

It is essential to be examined in detail the relationships and changes amongs human, space and culture concepts and is determined the source of these relations in a house space where human reflects own inside. Because it is important to be served needs and desires of the contemporary life in a house space for all Turkish people as the other persons deal with this subject, designer and practicer to save our national architecture.

This work traces the transformation in the usage of interior space, furniture and household goods in Ottoman life at home and in palaces in the late 19th and beginning of the 20th century. In that period during which westernization

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Anıtkabir Yerleşkesi, 41100, Kocaeli/TÜRKİYE. e-posta: demirarslandeniz@gmail.com

movements accelerated, a general transformation was seen in Istanbul the capital city of Ottoman Empire. Therefore, this work seeks to ascertain how this transformation was reflected in household goods, goods that were used daily by the Ottomans, and their usage of interior space in houses; why the Ottomans wanted to pass western household goods; what those goods represented for them and how they perceived that transformation. At last, this work seeks to ascertain how this transformation of the palace and house daily life reflected in house design.

Key Words: Westernization, traditional house, furniture, household goods, Ottoman palace furniture.

GİRİŞ

Geçmişte doğa içinde yaşamak Türklerin en önemli yaşam felsefesi olmuştur. Orta Asya'daki göçebeler Anadolu'ya geldikten sonra da uzun süre yerleşik düzene geçmemişlerdir. Böylece Orta Asya'dan Anadolu'ya M. S. II. yüzyıldan itibaren başlayan göç ile Anadolu'da Türk halkı yerleşik ve göçerler olmak üzere iki farklı yerleşim grubu oluşturmuşlardır. Genellikle yönetici sınıf yerleşmiş, göçebeler ise yerleşik düzeni çok uzun sürede ve zorlukla kabul etmiştir." Yurt, topakev, alaçık, karaçadır" gibi isimler verilen göçerlerin çadır tarzındaki barınma strüktürleri zaman ve mekân farklılaşmasına karşın pek az değişen özelliklerinden ötürü, Orta Asya-Anadolu bağlantısını sağlaması açısından önemlidir. Sonuçta göçerler kendi konutlarını ve barınma alışkanlıklarını yeni yurtlarına kolayca taşımışlar ve burada yerel olanakları da kullanarak yeni bileşimler yaratmışlardır. Bugün bile Anadolu'da bu tip barınma mekânları kullanan göçerlere rastlanmaktadır. Çadır, 13. yüzyılda Selçuklu döneminde hükümdar sarayının da önemli bir ögesi konumunda olup simgesel ağırlığını korumaktadır. Bu döneme ait saray ve köşk kalıntıları incelendiğinde sanki içlerinde yaşamak için yapılmadıkları izlenimini verecek kadar küçük oldukları görülmektedir. Bu dönem konutlarının ilk önceleri İran etkisinde olduğu söylenebilir. Bizans topraklarının alınmaya başlanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde fethedilen kentsel alanlarda çoğunlukla Bizanslılardan boşalan kentlere ve konutlara yerleşilmiştir. Bizanslılardan kalma bu kentler Türk göçerlerin yerleşimiyle zamanla plansız gelişmiştir. Ancak, bu evlerin birbirinin manzarasını kesmemesi kent dokusunun oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Ayrıca çıkmaz sokaklar da Türk kentinin önemli özelliklerinden biri hâline gelmiştir. Türk barınma kültürünün Batılılaşma etkisinde değişimi ise büyük ölçüde Osmanlı döneminde olduğu için Osmanlı barınma kültürünün irdelenmesi doğru olacaktır.

Osmanlı kentlerinin en önemli özelliği gündelik hayata bağlı olarak gelişen bünyesinde iktisadî, kültürel ve dinî pratikleri barındıran bir örgütlenme oluşudur. Bu örgütlenmenin en önemli halkasını mahalle oluşturmaktadır. Mahalleler ise sivil barınma öğelerinin yani konutların yer aldığı bir sosyal düzendir. Osmanlı'da konut aile yaşamını sembolize eden; gündelik hayatın aile

yaşantısı için düşünülmüş, sadece bu yaşantı biçiminin gereklerine uygun olarak inşa edilmiş bir yapı tipidir. Bu mekânın başlıca özelliği, aile yaşantısını dış dünyadan soyutlayan ve ona dinî anlamda mahremiyet kazandıran koruyucu karakteridir (Işın, 1999: 81).

“Geleneksel Türk Konutu” olarak isimlendirilen bu Osmanlı barınma mimarisi 15. ve 16. yüzyıllardan başlayarak Osmanlı kültürünü benimseyen toplumların sınırları içinde değişik tiplerde ortaya çıkmış ve 17. ile 18. yüzyıllarda yaygınlık kazanmıştır.osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki tüm uygarlıkların sentezleşmesi sonucu oluşan Osmanlı kültürü zamanla bu konut türünü biçimlendirmiştir. Ataerkil bir yapıya sahip Osmanlı aile yapısına uygun olarak çok işlevli mekânlardan oluşan bu konutun bir diğer önemli özelliği de Batılı anlamda mobilyaların iç mekânda kullanılmamasıdır. Mobilya gereksinimi yapıya bağlı olarak çözümlenmiştir: Sedirler, yüklükler, nişler vb. Yatma eylemi yer yataklarında, yemek yeme işlevi ise yer sofralarında çözümlenmiştir.osmanlı konutunun en önemli ögesi olan odalar oturma, yatma, depolama, yemek pişirme ve yeme ve hatta yıkanma işlevlerinin gerçekleştirildiği çok işlevli bir çözüm örneği şeklinde görülmektedir.oda ölçüleri değişebilir ancak nitelikleri değişmez. Bu özellikler geleneksel Türk ailesinin yaşama biçimiyle ilgili olup bu yaşam tarzı uzun yıllar değişmediği için oda tasarımı da aynı kalmıştır. Sofa ise Osmanlı konutunun dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı olarak plan tipini belirleyen bir dolaşım mekânı olmasının yanı sıra ailenin günlük yaşamını devam ettirdiği bir mekândır. Kısacası, geleneksel Türk evinin planı ailenin ortak oturma yeri olan ve iklim koşullarına göre biçimlenen, günün değişik zamanlarında değişik sohbet köşeleri bulunan sofa ile bunu bir veya birkaç köşeden çevreleyen gereksinime göre değişik ölçülerde düzenlenmiş odaların iklim, yön, arsa biçim ve olanaklarına uygun birleşmesinden oluşmuştur.odalar ve sofalardaki yapıya bağımlı oturma yerleri olan sedirler insanın rahat görme ve işitme sınırlarını gözetken ölçülerde ele alınarak aile içi iletişimin belirleyicisi olmuştur. İklim koşullarının farklılığı, malzeme ve yapı tarzının değişikliği, hatta zaman içinde görülen türlü sanat akımlarının etkisi geleneksel Türk konutunun ortak niteliklerini değiştirmemiş aksine kuvvetlendirmiştir. Bu konut tipinin bir diğer önemli özelliği de kullanıcısının ekonomik düzeyi ve toplumdaki statüsüne bağlı olarak plan tipinde ya da iç mekân donatı elemanlarında bir değişim göstermemesidir. Ancak, bu durum 19. yüzyıla kadar sürmüştür. 19. yüzyılda ise konut Osmanlı toplumunda kullanıcısının ekonomik düzeyini ve toplumdaki statüsünü belirleyen bir unsur olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle Osmanlı’da Batılılaşma hareketinin başlangıcını ve oluşum nedenlerini incelemek gerekmektedir.

Osmanlıda Batılılaşma Hareketi

Osmanlı barınma kültüründe Batılılaşmanın etkileri denilince her zaman 19. yüzyıldaki değişimler öne çıkmaktadır. Ancak, yabancı kültür öğelerinin Batı karşısında güçsüzlük ve çaresizlik duygusu altında gelişigüzel kabul edilmeye

başlanması Osmanlının askerî gücünü yitirmeye ve toprak kaybetmeye başladığı döneme rastlamaktadır. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarını izleyen bu dönem aynı zamanda mimarimizdeki klasik disiplinin çözüldüğü dönem olarak tanımlanabilir (Kızıl, 1978: 114). Lale Devri, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyetin ilanı ile hız kazanarak devam eden Batılılaşma hareketi ideolojik elemelerden geçtikten sonra toplum tarafından kabul edilen değişimler süreci olarak tanımlanabilir. Emre Kongar'a göre Batılılaşma çabaları hızla kapitalistleşen Batı'nın karşısında Osmanlı'nın ekonomik ve askerî açıdan güç kaybetmesi ile başlamıştır. Böylece Osmanlı Batı'nın denetimi altına girmiştir. Kongar'a göre Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Batı denetiminin iki önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi, Batılılaşma çabalarının ortaya çıkması, ikincisi ise bir kapitalist sınıf çekirdeğinin Batı emperyalizminin bir uzantısı biçiminde oluşmaya başlamasıdır. Sonuçta Batılılaşma çabaları özellikle yönetici ve entelektüel sınıf arasında önem kazanmıştır (Kongar, 1976: 421).

19. yüzyılda reformist Osmanlı bürokratları yaşam biçimi, teknik ve eğitim konularında Batıyı yakalama çabalarına girmişler; özellikle de Fransız dili ve edebiyatı ile birlikte Fransız kültürünü ve yaşam tarzını örnek almışlardır. Tanzimatçılar tarafından "Batılılaşma", toplum yapısıyla ilişkisi olmayan Avrupa'dan ithal edilen mallar ile özdeşleştirilmekteydi. Böylece, geleneksel bilgi birikimiyle giderilemeyen günlük yaşamdaki sayısız ihtiyaç da Batıdan getirilerek karşılanmaya çalışılmıştır (Berkes, 1975: 30). 19. yüzyılın başında 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisine açılarak Batılılaşma hareketinde önemli bir dönüm noktasına girmiş; böylece Avrupa malları imparatorluğun her yerine yayılmıştır. Sonuçta, diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan benzer anlaşmalar ile Osmanlı İmparatorluğu bir açık pazar konumuna dönüşmüş ve Osmanlı insanının günlük yaşamı ile üretim ve tüketim kalıpları değişmiştir. Hatta 19. yüzyılda Osmanlı toplumu üretimden çok bir tüketim toplumu olarak tanımlanabilir. Özellikle Batılılaşma hareketleri 19. yüzyılın ortasından başlayarak II. Abdülhamid döneminde şehir yaşamının bilhassa da Osmanlı kentlerinin önemli unsuru olan mahalle yapısının değişmeye başlamasıyla dünyanın dört bir köşesinden gelen mobilya ve lüks tüketim maddelerini satan dükkânlar İstanbul'da görülmektedir. Bu değişimde gayrimüslim azınlık, Müslüman üst sınıf tabaka ile bürokratlardan oluşan burjuvanın önemli etkileri olmuştur.

İlk olarak, 18. yüzyılın sonlarında daha önce sıra dışı bir yerleşim bölgesi olan Pera semti 19. yüzyılda yeniden biçimlenen İstanbul'un değişim merkezi ve modernleşme sembolü hâline gelmiştir." Alafranga" olarak isimlendirilen Avrupa tarzı yaşam kendisini öncelikle bu semtte inşa edilen yeni konutların iç mekân düzenlemelerinde hissettirmeye başlamıştır. Modernleşen hayat, ev ve süs eşyalarının asıl işlevleri dışında kullanılmaları, yaşamın kültürel dengesini bozmuş, eski ile yeni arasında bir karmaşanın yaşanmasına sebep olmuştur. Bir Müslüman Osmanlı ailesi, Batılılaşma hareketlerinin ilk görüldüğü Pera'da yerleşmeyi seçtiğinde modern yaşam tarzını belirleyen bir seçim yapmış

sayılmaktaydı. Bu nedenle insanlar geleneksel sofalı Türk konutu yerine Pera'daki Avrupa tarzı koridorlu plan tipine sahip apartmanlarda yaşamaya başlamışlardır. Avrupa tarzı apartman tipi konutlarda, Batı tarzı mobilyalar kullanmak kültürel ve sosyal statünün değişiminin bir ifadesi olarak kabul edilmektedir.

Net bir şekilde barınma kültüründe Batılılaşma hareketinin başlaması 1860'lardan sonra ilk olarak yemek düzeninde çatal ve bıçağın kullanılması, sedir ve minder yerine iskemle ve koltukta oturma alışkanlığının başlatılması ile olmuştur. Bu değişim oturma ve yemek yeme düzeninde vücut duruşunun yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Batılılaşmanın diğer izleri ise kıyafetlerde ve konutta yaşama mekânlarının düzenlenişinde ortaya çıkmıştır. Aile içinde karı-kocanın birbirleriyle arkadaşlığının, tek eşliliğin, çocuk sağlığı ve yetiştirme biçimlerinin vurgulandığı bir demokratikleşme ile aile yapısı ve dolayısıyla konut kullanım alışkanlıkları değişmeye başlamıştır.

Öte yandan, sarayın Boğaziçi kıyısına taşınması, klasik saray mimarisi ve yaşamı anlayışının da değişimine neden olmuş; Osmanlı üst sınıfını oluşturan saray erkânının da Boğaziçi kıyısında yer alan semtlerde oturması Batılılaşma hareketine ivme kazandırmıştır. Nitekim ilk Batılılaşma hareketleri saray ve çevresinde yaşam tarzı ile iç mekân kullanımında görülmektedir. Sonuç olarak, Batılılaşma süreci saray erkânı, gayrimüslim grup ile İstanbul'da yaşayan Avrupalıları içeren bir oluşumun karşılıklı birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıkmıştır. İç mekânda kullanılan eşya ve mobilyalar bu sürecin gelişimini etkilemiştir. Doğal olarak Osmanlı toplumunun seçkin tabakası biraz geç de olsa Batı ürünü eşya ve mobilya kullanımına başlayarak bu sürece katılmıştır.

Barınma Kültüründe Batılılaşma Hareketlerinin Etkisiyle Görülen Değişimlerin Konuttaki Yansımaları

Geleneksel Türk konutunun Batılılaşma etkisiyle değişimi, yukarıda değinildiği üzere öncelikle Batı tarzı saray anlayışının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Avrupalı mimar ve dekoratörlerin etkili olduğu bu değişim 19. yüzyıla gelmeden önce III. Selim dönemine dek uzanmaktadır. Mimar-ressam Antoine Ignose Melling'in padişahın kız kardeşi için yapmış olduğu mekân ve eşya tasarımları bu konuda önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Özellikle Batı tarzı mobilyaların sınırlı sayıda da olsa saray iç mekânına girmesi ve bir yabancıların saray haremine kısıtlı olanaklarla da olsa kabul edilmesi Batılılaşma çabaları içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Batılılaşma hareketlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Tanzimat reformlarının öncüsü Sultan II. Mahmud da sarayda kullanılmak üzere Avrupa'dan getirttiği masa ve sandalye gibi mobilyalarla saray yaşamında biçimsel değişikliğe gitmiştir. Batılılaşma kendini sarayda gelenek, moda, mobilya ve eşya kullanımı ile kültürel değişimde Sultan Abdülmecid (1839-1867) döneminde de hissettirmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı (1855) geleneksel Osmanlı konutu plan tipinde yapılmış

olmasına rağmen; yüzlerce odası ve salonlarıyla, dış cephe ve iç mekân özellikleriyle geleneksel Osmanlı saray mimarisinden farklıdır. Dolmabahçe Sarayı Batı tarzı mobilya ve eşyanın benimsendiği ve yaygın olarak kullanılmaya başlandığı ve Osmanlı barınma kültürünü etkileyen bir mekân olması nedeniyle önemlidir. Önce saray erkânı ve sırasıyla sarayın yakın çevresi kendi konutlarında bu mobilya ve eşyaları kullanmaya başlamışlardır. Sarayın dekorasyonunda Fransız dekoratörler Séchan ve Garde'nin çalışmalarının yanı sıra Ahmet Fethi Paşa'nın Paris gezileri, Pera'da açılan ve Batı tarzı mobilyalar satan mağazalar ile Padişah Abdülhamid'in mobilya yapım merakı etkili olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı padişahlarının ahilik geleneği doğrultusunda Yıldız Sarayı'nda Tamirhane-i Hümayun olarak isimlendirilen marangozhanede ürettiği mobilyalar Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan ve Yıldız saraylarının Batı tarzındaki mobilya ihtiyacını karşılamıştır. Saray ve konutlarda kullanılan Batı tarzı mobilyalar Mihal Raftakis ile Stamatis Vulgaris'in mobilya atölyeleri, Tubini, Narliyan, Daryios Patriyanu, Fokelstein, Kortesi Biraderler, Jean Balatti, Leon Friedmann mobilya fabrikalarında yapılmış ya da Pera ve Galata semtlerinde yer alan Psalti, Bon Marché, Narses Narliyan, Cosma Vuccino ve Ortakları, Garrus Kardeşler'in Mevlevihane Mobilya Mağazaları gibi mağazalardan satın alınmıştır. Bu saraylar ve konutlar Batı tarzı koltuk, iskemle, masa, sehpa, karyola ve dolaplarla döşenmiş; harem dairelerinde piyano, büyük aynalar, paravanlar, yazı masaları ve büyük gümüş şamdanlar kullanılmıştır. Saraylarda mekân tasarımları bir bütün olarak ele alınmış; kornişinden aynasına, konsol, orta masası, koltuk ve kanepesiyle hepsi bir takımın parçası olarak tasarlanmıştır (Demirarslan, 2006: 48)

Saraylarda ve büyük konaklarda dış dünyaya kapalı bir bölüm olarak planlanan harem ise Batı tarzı mobilyanın ve yaşam tarzının en geç girdiği ve kabullenildiği yer olmuştur. Batı tarzı yaşam ve mobilya kullanımı ilk olarak dış dünyaya açık olarak planlanan selamlık bölümünde görülmektedir. O nedenledir ki Batılılaşma çabalarıyla konut iç mekânının değişiminde en geç değişen bölüm yatak odalarıdır. Çünkü en geç kabullenilen Batı tarzı mobilya yatak olmuştur. Yemek yeme eylemi de saray ve konaklarda harem bölümünde yer sofralarında yenildiğinden yemek odası mobilyalarının da kabullenilmesi zor olmuştur. Ancak, büyük merasimlerde yabancı konukların ağırlanması için Selamlık bölümünde derme çatma masalar kurularak ziyafetler düzenlendiği bilinmektedir. Yemek odasının saraylarda ilk görülmesi Sultan Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'ndadır (Esemenli, 1999: 114). Ancak, Baron de Tott'un belirttiğine göre toplum içinde masada yemek yeme alışkanlığı gayrimüslim azınlıklardan ilk olarak Rumlarda görülmekte ve Osmanlı insanının yer sofrasından masada yemek düzenine geçişi konut planlamasında yemek odası ihtiyacını zaman içinde doğurmaktadır. Lüks eşya kullanımının artması ile Avrupa evlerinde kullanılan konsol, büfe gibi mobilyaların kullanılmaya başlanması ise konutlarda salon ve misafir odası mekânlarının yapılmasına ve bunların geleneksel konutlardaki "başodanın" yerini almasına neden olmuştur.

Koltuk ve kanepeler, orta masaları, iskemleler, sehpa salon mekânlarının statü belirleyici öğeleri olmuş ve zamanla mekânda mobilya kullanımında takım anlayışı belirgin hâle gelmiştir. Alçak sedirlerin yerine yüksek arkalıklı koltuklarda oturulmaya başlanması konut cephelerinde pencerelerin parapet duvarlarının yükseltilmesine yol açmıştır. Mutfaklar geleneksel konutlarda yangın endişesi ile çoğunlukla konutun dışında ayrı bir hacim olarak yapılmaktayken; kullanımı artan eşyalarla birlikte artık konutun içinde planlanmaya başlamıştır. Osmanlı konutunda geleneksel yıkanma sisteminin dışında küvet kullanma alışkanlığı ise ilk olarak Ermeni azınlığın evlerinde görülmektedir (Emiroğlu, 2001; 181). Şehirler büyüyüp de konutlarda kat adedi arttıkça zamanla evin dışında tuvalet kalmamış, hamam kültürü de yok olma sürecine girmiştir. Alaturka tuvalet sistemi yerini alafranga tuvalete bırakmıştır. Zamanla alafranga tuvaletlere takılan taharet musluğu ile geleneksel kullanım alışkanlığı ve modern donanım birleştirilerek yeni bir çözüm üretilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Batı tarzı ısıtma ve aydınlatma gereçleri ile ithal yapı malzemelerinin kullanılmaya başlanması da konut iç düzenlemeleri ile birlikte yapı tekniğinin değişimine de yol açmıştır. Geleneksel Osmanlı konutunun başodasında yer alan ocakların yerini salonlarda Batı tarzında yapılmış şömineler almaya başlamıştır. Esasen Osmanlı konutuna şömine daha III. Selim döneminde girmeye başlamıştı. Ancak, yine her konuda olduğu gibi şömineler de ilk başta süs ve statü belirleyici öğeler olarak kullanılmıştır. Katı ve sıvı yakıtlı sobaların imparatorluğa girişi Tanzimat'tan sonra olmuş, konak ve saraylarda gerekli düzenlemeler yapılarak kullanımı zamanla yaygınlaşmıştır. Günlük yaşamda konut içinde eşya kullanım alışkanlıklarının değişimi sonucu saraylarda olduğu gibi konut mekânlarında da eşya ve mobilyaların tasarımı ve seçiminde takım anlayışı ön plana çıkmış; mobilya mekânda döşemelik kumaş, perde ve halı gibi tekstil ürünleri ile birlikte tasarlanan bir dekorasyon unsuru hâlini almıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere Batılılaşma'nın barınma kültürü üzerindeki en büyük etkisi apartmanlaşma olmuştur. Öncelikle ilk değişim, aile içi ve dışı ilişkilerde kaç-göçün ortadan kalkması ile konut planlamasında zamanla harem-selamlık ayırımının kalkması olmuştur. Bu döneme kadar çeşitli ailelerin aynı binada barınmasına yalnız toplumun Yahudi kesiminde rastlanmaktaydı ve bu tür kiralık konutlara "yehudhane" denilmekteydi (Emiroğlu, 2001; 138). Tanzimat döneminde ise büyük konakların harem veya selamlık bölümlerinin başka ailelere kiraya verildiği örnekler mevcuttur. Ancak asıl apartmanlaşma aileye belli bir gelir kazandırmak amacıyla değil, ailenin toplumsal statüsünü modernleştirmek için özellikle nüfusun yoğun olduğu Beyoğlu ve çevresinde başlamıştır. Eşya ve mekân kullanım alışkanlıklarının değişmesi, apartman tipi konutun İstanbul'un Müslüman kesiminde de yaygınlaşması olanaklarını yaratmıştır. Başta Balyan ailesi ve Mimar Kemaleddin olmak üzere Osmanlı mimarlarının yanı sıra Montani, D'aronco, Nafilyan, Aleksandr Vallauray gibi yabancı mimarların çalışmaları sonucu Batı tarzı yaşama uygun konut tipleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Balyan ailesi 1908 Meşrutiyeti'ne kadar

İstanbul'daki önemli binalara imza atmıştır. Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yukarıda adı verilen Fransız ve İtalyan uyruklu mimarların çalıştıkları görülmüştür. hâliç tersanesinde çalışan İtalyan işçileri için inşa edilen sosyal konutlar, Dolmabahçe Sarayı çalışanları için yapılmış Akaret konutları, Harbiye Surp-Agop Kilisesi sosyal konutları, Gedikpaşa konutları, Laleli Harikzedegan apartmanları gibi konutlar Avrupa'da ortaya çıkan sosyal konut düzeninin Osmanlı'nın başşehrinde de görüldüğü ilk örnekler olmuşlardır.

Batı tarzı eşya ve mobilya kullanım alışkanlığı dışında barınma kültürünü ve konut planlamasını değiştiren bir diğer önemli olgu da Tanzimat'ın ilanıya birlikte iskân kısıtlamalarının büyük ölçüde ortadan kaldırılması olmuştur. Şehirlerin modernleştirilmesi tutkusuyla sokaklar genişletilmeye, binaların çıkma ve cumbaları küçültülerek daraltılmaya başlanmış ve zaman içinde yasaklanmıştır. 1860'lardan itibaren değişen yaşam koşulları, şehircilik ve konut planlama anlayışı ile gerekli yasal düzenlemelerle birlikte konutlarda balkon yapılmaya başlanmıştır. Çekirdek aile yapısına uygun, Batılı anlamda eşya kullanımına göre tasarlanmış mekânlara sahip planlamaları ile bu konutlar geleneksel Osmanlı konutundan apartmanlaşmaya ve sosyal konut düzenine geçişi simgelemektedir. Yasaların tanıdığı serbestlik kapsamında çeşitli azınlık gruplarının yaşam tarzları birbirine karışarak gündelik hayatın dokusunu oluşturmuştur. 19. yüzyılda gündelik hayatın Batılılaşmasında en önemli olgu esasen bütünleşmedir. İstanbul, Galata-Pera ve Üsküdar bölgeleri bu dönemde birbirine yakınlaşarak, şehir içi ulaşımın da gelişmesiyle 19. yüzyılda İstanbul'un gündelik hayatı bütünselleşmiştir.

19. yüzyılda saraylarda başlayan Batılılaşma etkisiyle konutun değişimi esasen ailenin değişimi ile olmuştur. Alt tabaka aile yaşantısı bu dönemde geleneğin izinde yürürken; üst tabaka ailelerde aileye zenci kalfa, Çerkez hizmetçi, Fransız mürebbiye gibi yeni bireylerin katılması ile aile yaşantısı da Batılılaşma yolunda yeni bir çehreye bürünmüştür. Batılı tarzda romanların yazılmaya başlandığı Tanzimat döneminde konaklar içinde birçok kimseyi barındıracak büyüklükte, çok odalı yapılar olarak tasvir edilirler. Toplumda kadına verilen değerin artması, kadınların eğitime önem verilmeye başlanması, tek eşlilik gibi unsurlar zamanla köşk-konak hayatını da etkilemeye başlamıştır. Üst tabaka konutlarında yabancı insanlara ziyafetler vermek, elçilik davetlerine katılmak, yazlık bir konut sahibi olmak konut planlamasını ve barınma kültürünü değiştirmeye başlamıştır. Batılılaşma etkisiyle konutlarda "vestibule" olarak isimlendirilen giriş mekânları yapılmaya başlanarak bu mekânlarda palto ve özellikle de Batılılaşmanın sembolü olarak şapka asmaya yarayan vestiyer mobilyası kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Osmanlı konaklarında bu vestiyer mobilyaları gösteriş amaçlı salonlarda kullanılmıştır. Osmanlı konaklarının salon duvarları ailenin geçmişini belirtmek amacıyla aile fotoğraflarıyla süslenmeye başlamıştır. Batı evlerinde salona konulmayan konsol ve komodinler de statü belirleyici objeler olarak salonlarda

kullanılmıştır.osmanlı aydınının bir diğer merakı da çalışma odalarına kıymetli tablo ve antikalar yerleştirmek olmuştur. Konutta kişisel hayat Batılılaşma ile birlikte önem kazanmış ve kendine ait mobilya ve eşyaları yeni bir yaşam tarzını belirleyecek şekilde iç mekân tasarımına yerleştirmiştir.osmanlı aydınının kişisel hayatı, çalışma odasının duvarları arasında şekillenmekte, yaşadığı dünyayı kavramak ve yorumlamak isteğini sembolize eden kitaplık, yazı masası gibi Batı tarzı mobilyalar da oluşan bu yeni kişiliğe kültürel bir kimlik kazandırmaktaydı (Işın, 1999: 151). Gelenekselliğini korumaya çalışan alt tabaka konutu da bu dönemde kısmi değişime uğramıştır. Sur içi İstanbul’unda ardışık bir şekilde sıralanan geleneksel konutlarda görülen yangınlar bu konut yerleşimlerinin zaman zaman yok olmasına neden olmuştur. Yukarıda adı geçen Harikzedegan konutları gibi apartman tipi konutlar bu yangınlar sonucu evsiz kalan insanlar için yapılan yeni yerleşimlerdir.

Tanzimat’ın ortaya çıkardığı yeni bir kavram olan ve Osmanlı toplumunda Batılılaşma ile özdeşleşen “âdâb-ı muâşeret” toplumun günlük yaşamını Batılı anlamda düzenleyen bir kurallar dizisi olmakla birlikte kendisini en fazla mekân tasarımında göstermiş ve Ahmed Mithat Efendi’nin deyiimiyle bir karmaşaya yol açmıştır. Konut mekânlarının Avrupa standartlarına göre düzenlenmeye başlaması aşamalı biçimde gerçekleşmiş, önce iç mekânda başlayan değişim daha önce de belirtildiği üzere cepheye yansımıştır. Örneğin; piyanonun Osmanlı konağına girmesi yalnızca modernleşme sembolü olarak değer taşımaktadır. Ahmed Mithat Efendi romanlarında konağın çöküşünü değil; konak âdetlerinin birer birer yok oluşunu konu etmiştir. Ahmed Mithat Efendi’ye göre Batılı ev eşyası ve özellikle de geleneksel konutta görülmeyen süs objelerinin asıl işlevlerinin dışında kullanılmaları, yaşam ortamının kültürel dengesini de bozmuştur. Dış görünüşleri ile eski ve zevksiz bir alaturka-alafranga karışımı mobilyalarla döşenmiş konaklarda artık harem- selamlık ayırımına çok fazla uyulmadığına dikkat çeken yazar barınma kültüründe Batılılaşmanın etkilerini irdelemektedir (Arslan, 1998: 326). Konutta Batılılaşma etkisiyle görülen bu değişim, Cumhuriyet Türkiye’inde de büyük bir ivme kazanarak devam etmiş ve barınma kültürünün belirteci olan kentler de bu değişimden payını almıştır.

SONUÇ

Osmanlı toplumunda yaşam tarzının değişimi eşya kullanım alışkanlıklarının Batılı tarzda değişimine neden olmuş; bu durum da Batılı anlamda yeni mobilyaların kullanımını gerektirmiş; yeni mobilyaların kullanımını ise geleneksel konut mekânlarının değişimine ve Avrupa tarzı konut planlamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan sosyo-kültürel dönüşüm başkent İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selanik ve Cumhuriyet Türkiye’inde de başta Ankara olmak üzere çeşitli büyük şehirlerde yeni yerleşim bölgelerinde apartman tipi konutların inşa edilmesine yol açmış; zamanla sosyal konut ve toplu konut anlayışının doğmasına neden olmuştur. Konut yaşamında eşya ve mobilya kullanım alışkanlığının değişmesi günlük

yaşamın ve bu değişen yaşama göre mekânların değişimi anlamına gelmektedir. Günlük yaşamın değişimi ile doğru orantılı olarak gelişen konut iç mekânlarındaki bu değişim öncelikle Osmanlı barınma kültürünün en önemli unsurlarından biri olan mahalle daha sonra da uzun bir süreçte kent dokusunun değişimine yol açan önemli bir dönüşümdür. Esasen çok basit gibi görünen bu değişim hiç de kolay olmamış; ilk önceleri toplum tarafından yadırganmış ancak, 17. ve hatta 16. yüzyılının son döneminden bu yana yavaş yavaş Batılılaşmanın etkisiyle toplumun her kesiminde sadece barınma kültüründe değil yaşamın her alanında etkili olmuştur. Söz konusu değişim sadece yer sofrasından masaya, sedirden koltuğa, minderden iskemleye, yer yatağından karyolaya geçiş olarak algılanmamalıdır. Bildiri kapsamında sözünü ettiğimiz tüm bu gelişmeler aslında toplumda ailenin yapısının ve kadının toplumdaki rolünün değişimi, dil, yazı, eğitim ve teknoloji alanlarındaki gelişim ve değişimlerin önce barınma kültürünü ve barınma kültürünün en önemli unsuru olan konutu etkilemesidir. Geleneksel Türk konutundaki “başoda”nın “salon”a, “sofa”nın “koridor”a dönüşümü geleneksel konuttan apartmanlaşmaya varan bir kimlik dönüşümüdür. Hiç kuşkusuz bu kimlik dönüşümünde eşya ve mobilya kullanım alışkanlığının değişimi önemli bir araç olmuştur. Bu değişim sürecinde geleneksel konutun apartmana dönüşümünde yaşananlar kısaca **Tablo 1**'de özetlenmiştir.

Yerde oturma kültürünün Batılılaşma etkisiyle değişerek yerden belli bir yükseklikte Batı tarzı mobilyalar kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşen bu değişim zamanla çok işlevli geleneksel konut mekânlarının tek işlevli mekânlara dönüşümünü sağlamıştır: Salon, oturma odası, yemek odası, yatak odası, banyo ve mutfak gibi. Bu mekânları birbirine bağlayan mekânsal öge olarak da geleneksel konuttaki çok işlevli sofa yerine Avrupa evlerinde görüldüğü üzere koridor ve hol planlanmaya başlamıştır. Böylece Türk konutunda koridor arka bahçeye bakan servis mekânları ile caddeye açılan odaları ayıran bir sınıra dönüşmüştür. Harem- selamlık ayırımı kalkmış; konut iç mekânında kadın ve erkek çocukları ile birlikte evin tüm mekânlarını ortak kullanmaya başlamıştır. Konutlarda çocuklara ayrı oda tahsis edilmesi ile konut yapısı biçimlenmeye devam etmiştir. Bu gelişim Batılılaşma sürecinde nüfusun artması, kentlere göçün yoğunlaşması gibi nedenlerden ötürü konut ihtiyacında artışa neden olmuş; bu ihtiyaç da apartman tipi çok katlı konutlar ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Hane halkı büyüklüğü ortalama 4-5 kişi olan Türkiye’de konut iç mekânındaki bu dönüşüm, özellikle 1950’lerden sonra yapımı ivme kazanan apartman tipi konutlarda 2-3 oda, bir salon plan tipinin önce yap-satçı üretimi tek apartman blokları şeklinde daha sonra ise devlet destekli sosyal konut ve toplu konut üretimi şeklinde tüm Türkiye’de standart hâle gelmesine neden olmuştur. Konut birimlerinin büyüklüğü ise yaklaşık 100 m² olup bahçeli ev ve dubleks daireler toplumun yüksek gelir düzeyine hitap etmektedir. Günümüzde başta TOKİ, özel kuruluşlar ve belediyeler öncülüğünde olmak üzere yapılan çeşitli toplu konut uygulamalarının ilk hedefi az zamanda çok sayıda konutu kullanıcısına teslim ederek niceliksel konut

açığını kapatmaya çalışmaktır. Ancak kullanıcı ile tasarımcı ve üreticinin tamamen iletişimsiz olduğu bu üretim biçiminde kullanıcının memnuniyeti her zaman sağlanamamaktadır. Bu durumda geleneksel Türk konutu ve yaşam tarzı ile tezat durumlar oluşmaktadır. Bir yandan bu konut tipleri buldukları şehrin coğrafi ve yerel özellikleri dikkate alınmadan standart bir tarzda yapıldığından zamanla Türk şehirlerinde kültürel bir kimlik kaybı yaşanmaya başlamış ve Türk şehirleri giderek birbirine benzer hâle gelirken diğer yandan da kentlerde illegal yerleşimlerin artması, yerel yönetimlerin bu konuda kayıtsız kalmaları gibi nedenler sonucu kimliksizleşen kentlerin etrafında bir gecekondü dokusu oluşmuştur.

Tablo 1: Günlük Yaşamda Eşya ve Mobilya Kullanım Alışkanlığında Görülen Değişimin Konut Planlamasına Etkileri

Geleneksel Konutta Mobilya ve Eşya	Batılılaşma Sürecinde Konutta Mobilya ve Eşya	Mobilya ve Eşya Kullanımındaki Değişimin Konut Üzerindeki Etkileri
Sedir, minder, divan	Koltuk, İskemle	Başodadan salona dönüşüm.
Yer yatağı	Karyola	Başodadan yatak odasına dönüşüm.
Yüklük	Gardirop, komodin, şifonyer	Yatak odaları için özel mobilyaların üretilmesi ve konut iç mekânın bu mobilyalar doğrultusunda planlanması.
Yer sofrası, minder	Yemek masası, yemek iskemlesi, büfe	Başodadan yemek odasına dönüşüm.
Duvar nişleri	Depolama üniteleri	Modüler mobilya üretiminin gelişimi ve konut iç mekânlarının modüler mobilya ölçülerine göre planlanması.
Gusülhane	Banyo	Gusülhanelerden banyo mekânlarına dönüşüm.
Alaturka helâ taşı	Klozet	Helâdan Batı tarzı tuvalet mekânlarına dönüşüm.

Bu doğrultuda günümüz Türkiye'si'nde Batılılaşma etkisiyle değişen barınma kültürü bağlamında konut sorunu, niceliksel ve niteliksel konut sorunu olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Niceliksel konut açığı sayı olarak konut ihtiyacını belirlerken Türkiye'de niteliksel konut açığı en çok göçlerin yaşandığı kentlerde gözlenmektedir. Henüz kırsal alışkanlıklarından ve üretim süreçlerinden kopamamış toprağa bağlı göçmen nüfus kentte meyve-sebze üretimini sürdürmekte, küçükbaş hatta büyükbaş hayvan beslemektedir. Diğer yandan ülkemizde göç eden nüfus için oluşturulmakta olan konutlar ise, topraktan koparılmış düşey yerleşmeler olup, Batılılaşma çabaları içinde Batı uygarlığı mimarisinde görülen mekân oluşumları kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle dar ve orta gelirli için yapılan konut çözümlerinde Türk yaşam kültürü için büyük önem taşıyan mutfak mekânı ısrarla küçük çözümlenmekte, ailenin toplu hâlde günlük yaşantısını geçirdiği yaşama mekânları için de zorlama çözümler getirilmektedir. Hatta kentli nüfus bile yaşadıkları konutları benzer şekilde değiştirmeye başlamıştır.

Böylece, toplumumuzun geleneksel yaşantı biçimine ters düşen konut tasarımları ise davranış ortamlarının sürdürülememesinden ötürü toplumsal

ilişkileri azaltmakta kişilerin birbirlerinin statülerine daha az duyarlı olmalarına ve birbirleri ile olan ilişkilerinde insanca özellikleri yitirmeleri sonucunu doğurmakta ve aile bireylerinin birbirlerinden ve toplumdan bekledikleri sevgi, saygı ve destek görme ortamını ortadan kaldırmaktadır. Çağdaş yerleşim merkezlerinin kimliksiz olmaları sebebi ile sağlık koşullarına ve insan ölçülerine uygun olsalar da, insanın sosyo-kültürel gelişmelerini körüklemek açısından yetersiz kaldıklarına kuşku yoktur. Bu doğrultuda yukarıda verilen bilgiler dikkate alındığında Batılılaşmanın, çağın ve teknolojinin getirdiklerinin ve sınırlar ötesi etkileşimlerin yerel kültürleri yok etmek için değil zenginleştirmek için olması gerektiği söylenebilir. Kullanıcının psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik gereksinimlerindeki değişimlere geniş zaman dilimlerinde uyum sağlayabilecek esneklik ve canlılığa sahip çözümlerinin artık yaşamsal bir zorunluluk olduğu kesinlik kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Makale

Demirarslan, D., (2006), “ Osmanlı’da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri”, **Erdem**, 45-46-47, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Kitap

Berkes, N.,. (1975), **Türk Düşününde Batı Sorunu**. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Emiroğlu, K., (2001), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**. Ankara: Dost Yayınları.

Esemenli, D., (2002), **Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe**. (1. basım) İstanbul: Homer Kitapevi ve Yayıncılık.

Işın, E., (1999), **İstanbul’da Gündelik Hayat**. İstanbul: YKY Yayınları.

Kongar, E., (1976), **Türkiye’nin toplumsal yapısı**. İstanbul: Cem yayınevi.

Kitap İçinden Bir Bölüm

Arslan, N., G., (1998), “Kaybolan Konağın İzinde”. Y. Sey (ed.) **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.